

Modalpartikler og deres funktion i dansk

Af Torben Andersen

I dette skrift forsøger jeg at beskrive indholdet af en række modalpartikler i dansk. Modalpartikler er adverbier som optræder i nexusfeltet, og som ikke bidrager til sætningens propositionelle indhold men henviser til kommunikationssituationen (jvf. Harder (1975)). Blandt disse ord vil jeg se nærmere på følgende: *da*, *nu*, *ellers*, *altså* og *også*. Disse og flere andre modalpartikler bruges især i talesprog, i uformel samtale, idet brugen af dem forudsætter tilstedeværelsen af en dialogpartner, hvis ytringer og tanker man forholder sig til. Det er min tese, at deres funktion er at signalere hvorledes den pågældende ytrings propositionelle indhold er relevant i forhold til den foregående replik. Modalpartiklerne giver samtalen struktur på lokalt niveau fra den ene ytring til den næste. Beskrivelsen af modalpartiklerne er derfor et bidrag til studiet af samtalestruktur.

Afgrænsning af den modale fra den ikke-modale brug af adverbierne.

Adverbierne *da*, *nu*, *ellers*, *altså* og *også* kan også anvendes på andre måder end modalt. Som modalpartikler placeres de altid i nexusfeltet, mens deres placeringsmuligheder er anderledes, når de anvendes ikke-modalt. I følgende sætningspar, hvor det relevante adverbium er kursiveret, eksemplificerer (a)-sætningerne den modale og (b)-sætningerne den ikke-modale brug:

(1a) Det ved jeg *da* ikke.

(1b) *Da* ved jeg det ikke.

(2a) Jeg er *nu* holdt op med at ryge.

(2b) *Nu* er jeg holdt op med at ryge.

(3a) Jeg har *ellers* ikke lyst.

(3b) *Ellers* har jeg ikke lyst.

(4a) Hans søster skal *altså* også med.

(4b) *Altså* skal hans søster også med.

(5a) Jeg har *også* løbet hele vejen.

(5b) *Også* jeg har løbet hele vejen.

I (b)-sætningerne står adverbierne i fundamentfeltet og er derfor entydigt ikke-modale. Af (a)-sætningerne er (2), (4) og (5) tvetydige, idet adverbiet kan være enten modalt eller ikke-modalt. Den ikke-modale betydning af adverbierne er den der er lettest at definere: *da* »i så fald«, *nu* »på nuværende tidspunkt«, *ellers* »hvis ikke det, så«, *altså* »heraf følger«, *også* »ligesledes«. I deres modale betydning kan adverbierne ikke parafraseres tilsvarende.

Modalpartiklernes hidtidige behandling.

Modalpartiklerne i dansk er ikke hidtil blevet systematisk beskrevet, hvilket formentlig hænger sammen med deres tilknytning til talesproget. Populært betragtes de vel ofte som »fyldteord« eller »betydningsløse« ord. De gives ingen særskilt behandling hverken af Wiwel (1901), Mikkelsen (1911) eller Diderichsen (1957). Hansen (1967) giver eksempler på den modale brug under overskrifterne »Adverbier der angiver den talendes, fortællerens personlige forhold til (indholdet i) fremstillingen« og »Adverbier der har henblik på forholdet til den tiltalte« (bind III, henh. s. 277-284 og s. 285-287). Hans karakteristik af denne adverbialbrug er imidlertid meget vag, og han gør ikke noget forsøg på en systematisk beskrivelse. Jeg har selv, i Andersen (1973) i kapitlet »Om nogle konventionelt indirekte illokutionære handlinger i dansk«, behandlet visse aspekter af brugen af *ikke*, *så*, *nok* og *lige*. Endelig har Harder (1975) peget på, at modalpartiklerne bruges som »en ledsagende anvisning fra taleren, angivende hvordan oplysningen (dvs. det propositionelle indhold) skal ses i relation til kommunikationssituationen« (s. 107), og at beskrivelsen af deres betydning derfor hører til på et andet niveau end beskrivelsen af det propositionelle indhold.

Også i tysk (men ikke i engelsk) findes der en række modalpartikler, f.eks. *denn*, *etwa*, *schon* og *doch*. Denne klasse er blevet underkastet monografisk behandling af bl.a. Kriwonossow (1963) og Bublitz (1978). Mens Kriwonossows afhandling udelukkende omhandler partiklernes syntaks, er Bublitz' undersøgelse koncentreret om deres funktion. Bublitz' synsvinkel og beskrivelsesmåde minder på mange måder om den jeg selv anvender i nærværende skrift; men min generelle pointe, at modalpartiklerne signalerer ytringens sammenhæng med den foregående ytring, er ikke så klar hos Bublitz.

Modalpartiklernes henvisningsfunktion.

Det er ret klart, at modalpartiklerne i en vis forstand henviser til noget foregående. De anvendes typisk i samtale som en henvisning til den foregående replik. Som demonstration heraf kan vi sammenligne følgende to konstruerede dialoger, hvoraf den første ikke indeholder modalpartikler:

- (6) A₁: Jeg tager til København i morgen.
B₂: Birgit kommer hjem.
A₃: Jeg er nødt til at tage af sted.
B₄: Du kan vente til tirsdag.
A₅: Jeg skal til et vigtigt møde.
B₆: Det kan du aflyse.
A₇: Det kan jeg.

Forløbet af denne dialog er vel forståeligt, men dialogen bliver mere naturlig, sammenhængende og lettere at forstå, hvis der indføjes modalpartikler i replikkerne 2-7:

- (7) A₁: Jeg tager til København i morgen.
B₂: Birgit kommer *altså* hjem.
A₃: Jeg er *nu* nødt til at tage af sted.
B₄: Du kan *da* vente til tirsdag.
A₅: Jeg skal *ellers* til et vigtigt møde.
B₆: Det kan du *jo bare* aflyse.
A₇: Det kan jeg *også*.

Modalpartiklerne er med til at vise, hvordan hver replik forholder sig til den foregående replik, og dermed også, at den er en meningsfuld reaktion på denne. Denne henvisningsmåde har jeg i Andersen (1975) kaldt *signalering*, et begreb som jeg i afsnit 8 vil afgrænse fra en anden henvisningsmåde.

Kontekstualisering som analysemetode.

I det følgende vil jeg foretage en foreløbig indkredsning af hvad indholdet af signaleringen er for hver af de fem udvalgte modalpartikler. Som analysemetode anvender jeg det som Fillmore (1973) har kaldt »kontekstualisering«. I en sætning findes der ofte nogle formelle træk som viser noget om

den situation hvori den bruges. Kontekstualisering består da i for en isoleret sætning på grundlag af disse formelle træk at eksplicite eller rekonstruere den situationstype hvori den ville kunne bruges. Modalpartiklerne er netop eksempler på sådanne kontekstbundne formelle træk ved en sætning. I modsætning til de fleste andre af den slags træk, fx. deiktiske udtryk, indgår de imidlertid ikke i sætningens propositionelle indhold men er udelukkende kontekstangivende. Derfor kan det være vanskeligt at afgøre præcist hvormed de bidrager til ytringens samlede betydning i konteksten. Det gælder om at finde det rette abstraktionsniveau og det rette begrebsapparat, således at man får udskilt den konkrete, specifikke kontekst fra det indhold som modalpartiklerne i sig selv har. Dette kan kun ske på hypotetisk-deduktiv vis, gennem inddragelse af mange forskellige eksempler. I nærværende skrift har jeg dog kun foretaget en foreløbig undersøgelse. Som data anvender jeg nogle få, konstruerede dialogfragmenter bestående af hver to replikker.

Indholdet af *da*, *nu*, *ellers*, *altså* og *også*.

Som eksempler på anvendelsen af modalpartiklen *da* kan følgende dialogfragmenter tjene:

(8) A: Jeg er nødt til at tage af sted.

B: Du kan *da* vente til tirsdag.

(9) A: Du har vel som sædvanlig ikke tid.

B: Jeg har *da* ikke så travlt idag.

(10) A: Jeg har bedt Jens om at optage det hele på bånd.

B: Det kan han *da* ikke finde ud af.

Hvad B mener med *da* i de tre ytringer, er noget i retning af følgende:

(8a) »Du siger, at du er nødt til at tage af sted imorgen. Men det er forkert, eftersom du kan vente til tirsdag med at tage afsted. Og det ved du.«

(9a) »Du siger, at jeg vel som sædvanlig ikke har tid. Men det er forkert, eftersom jeg ikke har så travlt idag. Og det ved du.«

(10a) »Du siger, at du har bedt Jens om at optage det hele på bånd. For at kunne bede Jens om at optage noget på bånd må man antage at han kan finde ud af det. Men det kan han ikke. Og det ved du.«

Vi ser, at *da* signalerer at indholdet af ytringen implicerer negationen af den forudgående ytrings indhold. Ved ytringens »indhold« forstås her enten dens propositionelle indhold, de præsuppositioner og andre antagelser der er en forudsætning for at ytre dette propositionelle indhold, eller - som vi senere skal se eksempler på - det propositionelle indhold der kommunikerer indirekte gennem den pågældende ytring.

Lad *p* betegne den første ytrings indhold, og lad *q* betegne den anden ytrings propositionelle indhold. Den anden ytrings indhold kan da betegnes med følgende logiske udtryk i boolsk algebra og prædikatslogik :

$$(11) q \wedge (q \Rightarrow \neg p) \wedge (A \text{ ved at } q)$$

hvor modalpartiklens bidrag til ytringens indhold er det andet og tredje led i konjunktionen.

Modalpartiklen *nu* minder i sin funktion meget om *da*. Eks. :

- (12) A: Birgit kommer hjem.
 B: Jeg er *nu* nødt til at tage afsted.
- (13) A: Du har vel som sædvanlig ikke tid.
 B: Jeg har *nu* ikke så travlt idag.
- (14) A: Jeg har bedt Jens om at optage det hele på bånd.
 B: Det kan han *nu* ikke finde ud af.

Ligesom *da* signalerer *nu*, at *q* implicerer negationen af *p*. Men i modsætning til *da* signalerer *nu* ikke at A ved at *q* men måske snarere at A netop ikke ved eller kunne vide at *q* (12) er et eksempel på det tidligere nævnte forhold, at *p* ikke behøver være den ordrette proposition, men også kan være en proposition som indirekte kommunikerer via *p*: Hvis vi lader (12) være et fragment af dialog (7) og tager forskud på beskrivelsen af *altså*, kan vi sige at den indirekte kommunikerede proposition er noget i retning af »Du vil måske alligevel ikke tage til København imorgen«.

Brugen af *ellers* kan eksemplificeres med følgende dialogfragmenter :

- (15) A: Du kan vente til tirsdag med at tage afsted.
 B: Jeg skal *ellers* til et vigtigt møde.

- (16) A: Jeg har ikke lyst til at tage med til stranden.
 B: Vandet er *ellers* varmt.
- (17) A: Vi kommer ikke sammen.
 B: Det sagde Karl *ellers*.
- (18) A: Det er Jens der vil snakke med dig.
 B: Jeg har *ellers* ikke fortalt ham at jeg er her.
- (19) A: Jeg har købt en Volvo.
 B: Er den *ellers* ikke temmelig dyr?

I modsætning til *da* og *nu* signalerer *ellers* ikke, at q implicerer $\neg p$. P 's sandhed accepteres, men der signaleres, at q normalt ville være en grund til at tro at $\neg p$, og at p derfor af en eller anden grund er sand på trods af q . B 's replik lægger derfor op til en replik fra A , hvori den for B ukendte grund anføres. Essensen af indholdet i *ellers* kan derfor måske siges at være følgende:

$$(20) q \wedge (q \Rightarrow \neg p) \wedge (\exists r : r \Rightarrow \neg(q \Rightarrow \neg p)).$$

Den modale brug af *altså* kan eksemplificeres på følgende måde:

- (21) A: Jeg tager til København i morgen.
 B: Birgit kommer *altså* hjem.
- (22) A: Jeg vil gerne have en kop kaffe til.
 B: Den er *altså* ikke varm længere.
- (23) A: Vi skal også have en liter mælk.
 B: Jeg har *altså* allerede købt mælk.
- (24) A: Jeg gad vide om vi har købt øller nok.
 B: Jeg har *altså* næsten en hel kasse øl hjemme.
- (25) A: Jeg ved ikke om den sidste bus er gået.
 B: Jeg kan *altså* godt have en til i min bil.

Altså signalerer, at q muligvis er en relevant oplysning for A i forhold til p . Idet p altid synes at angive eller antyde en plan, en fremtidig handlingsmulighed, fremføres q som en oplysning der muligvis vil få A til at ændre den-
 ne plan.

Mens de hidtil beskrevne modalpartikler alle på en eller anden måde signalerer en negation i forhold til p , signalerer *også* - eller dets distributionelle variant *heller* - en bekræftelse. Eksempler herpå er følgende:

- (26) A: Det kan du jo bare aflyse.
B: Det kan jeg *også*.
- (27) A: Ih hvor er du dog forpustet.
B: Jeg har *også* løbet hele vejen.
- (28) A: Jeg tror ikke jeg tager med til festen.
B: Den bliver vist *heller* ikke særlig sjov.
- (29) A: Jeg har fået dårlig mave af det.
B: Det er *også* usundt at spise sådan noget.
- (30) A: Jeg har fået dårlig mave af det.
B: Det er *heller* ikke sundt at spise sådan noget.

Også i en positiv og *heller* i en negativ sætning signalerer, at p er forståelig i betragtning af q, idet q fremføres som en slags forklaring på p. Rækkefølgen af p og q kan dog også byttes om, i hvilket tilfælde modalpartiklen optræder i A's i stedet for i B's replik, jvf. f.eks.:

- (27a) B: Jeg har løbet hele vejen.
A: Du er sørme *også* forpustet.
- (28a) B: Festen bliver vist ikke særlig sjov.
A: Jeg tror *heller* ikke jeg tager med til den.

Også og *heller* signalerer stadigvæk, at den første proposition er forståelig i betragtning af den anden, men på grund af ombytningen fremføres den anden proposition snarere som et slags indicium for den første end som en slags forklaring på den.

Modalpartikler som dialogkonstituerende.

På grundlag af den foregående beskrivelse af de enkelte modalpartikler kan vi nu skematisk opstille den sammenhæng i dialog (7) som modalpartiklerne signalerer, idet p_i angiver den pågældende ytrings propositionelle indhold:

- (7) A₁: Jeg tager til København i morgen.
B₂: Birgit kommer *altså* hjem.
A₃: Jeg er *nu* nødt til at tage afsted.
B₄: Du kan *da* vente til tirsdag.
A₅: Jeg skal *ellers* til et vigtigt møde.
B₆: Det kan du *jo bare* aflyse.
A₇: Det kan jeg *også*.

(7a) p_1

$p_2 \wedge$ muligvis ($p_2 \Rightarrow \neg p_1$)

$p_3 \wedge$ ($p_3 \Rightarrow \neg p_1$) \wedge (B ved ikke at p_3)

$p_4 \wedge$ ($p_4 \Rightarrow p_3$) \wedge (A ved at p_4)

$p_5 \wedge$ ($p_5 \Rightarrow p_4$) \wedge ($\exists p: p \Rightarrow \neg(p_5 \Rightarrow p_4)$).

$p_6 \wedge$ (A ved at p_6) \wedge (p_6 er let at udføre)

$p_7 \wedge$ ($p_7 \Rightarrow p_6$)

At modalpartiklerne måske ligefrem kan siges at være dialogkonstituerende, kan demonstreres med følgende eksperiment: Dan en række tilfældige sætninger! Læg dem i munden på skiftevis person A og B! Indsæt en modalpartikel i alle sætninger på nær den første! Og du har en dialog! Et eksempel herpå er (31) uden og (32) med modalpartikler:

(31) A_1 : Han købte to kilo kartofler.

B_2 : Jeg skal have repareret min bil.

A_3 : Han har ikke vasket op endnu.

B_4 : Det gamle billede er blevet væk.

(32) A_1 : Han købte to kilo kartofler.

B_2 : Jeg skal *ellers* have repareret min bil.

A_3 : Han har *da* ikke vasket op endnu.

B_4 : Det gamle billede er *altså* blevet væk.

I (32) tvinger modalpartiklerne formentlig læseren til for hver to konsekutive sætninger at forestille sig eller at søge efter en kontekst hvor de pågældende sætninger giver mening som sammenhængende replikker.

Signalering versus anaforisk henvisning.

I det foregående har jeg anvendt betegnelsen »signalering« om den måde hvorpå modalpartiklerne henviser til noget foregående. Dette har jeg gjort for at markere at deres henvisningsmåde er forskellig fra den i en række andre adverbier som også angiver sætningens relation til den foregående sætning, f.eks. *derfor*, *desuden*, *alligevel*, *således*, *altså*, *ellers* og *da*. I modsætning til modalpartiklerne er disse adverbier anaforiske. De kan nemlig parafraseres med udtryk der indeholder et anaforisk pronomen der henviser til den foregående sætning:

(33) derfor	= af den grund
desuden	= foruden det
alligevel	= trods det
således	= på den måde
altså	= af det følger at
ellers	= hvis ikke det, så
da	= i det tilfælde.

Mens disse ord i kraft af deres anaforiske indhold henviser direkte eller eksplicit, henviser modalpartiklerne indirekte eller implicit. Og dette er en af grundene til at modalpartiklerne er typiske for talesprog, mens de anaforiske adverbier er typiske for skriftsprog.

Afslutning.

I dette skrift har jeg gjort opmærksom på, at en række adverbier i dansk som funktion har at signalere, hvilken relevans en given ytring har i forhold til den forudgående ytring i en dialog. Disse såkaldte modalpartiklers rationale er at finde i det talte sprogs dialogform, hvor sætningerne i modsætning til i det skrevne sprog eller monologen til stadighed skyldes skiftende sprogbrugers tankegang. Mens monologen manifesterer én persons tankegang, hvorved sammenhængen mellem sætningerne fremtræder eksplicit, forhindrer dialogformen på den ene side en elaboreret eksplicitering af sætningernes relation til hinanden, men kræver på den anden side - for dialogpartnernes forståelses skyld - en signalering af disse relationer.

Modalpartiklernes indhold må beskrives som relationer mellem propositioner, såvel dem der udtrykkes eksplicit i dialogparternes ytringer som dem der tilskrives dem som forudsætninger eller implikationer. Beskrivelsen af modalpartiklerne må derfor foregå i et sprogvidenskabeligt metasprog snarere end ved hjælp af sproghandlingsbeskrivende ord, idet disse - som påvist i Andersen (1975) - er commonsense-begreber der selv bygger på en intuitiv forståelse af bl.a. de relationer som modalpartiklerne signalerer.

Litteraturliste.

- Andersen, Torben (1973) »Samtaleanalyse og sproghandlingsanalyse«, upubliceret specialeafhandling, Institut for lingvistik, Københavns universitet.
- Andersen, Torben (1975) »Ytringsbeskrivende verber, gengivelse af ytringer, og sprogbrugens indeksikalitet«, i Nydanske Studier og Almen Kommunikationsteori, nr. 8, Akademisk Forlag, København.
- Bublitz, Wolfram (1978) »Ausdrucksweisen der Sprechereinstellung im Deutschen und Englischen«, Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Diderichsen, Paul (1957) »Elementær dansk grammatik«, 2. udg., Gyldendal, København.
- Fillmore, Charles J. (1973) »Pragmatics and the Description of Discourse«, manuskript.
- Hansen, Aage (1967) »Moderne dansk«, Grafisk Forlag, København.
- Harder, Peter (1975) »Prædikatsstruktur og kommunikativ funktion«, i Nydanske Studier og Almen Kommunikationsteori, nr. 8, Akademisk Forlag, København.
- Kriwonossow, A. (1963) »Die modalen Partikeln in der deutschen Gegenwartssprache«, udgivet i 1977 af Verlag Alfred Kümmerle, Göppingen.
- Mikkelsen, Kr. (1911) »Dansk Ordforbindingslære«, København; genoptrykt 1975 af Hans Reitzels Forlag, København.
- Wiwel, H.G. (1901) »Synspunkter for dansk sproglære«, Det Nordiske Forlag, København.

Note

1. Det andet og tredje led i denne konjunktion svarer til henholdsvis *jo* og *bare*.